

nande och överraskande läsning som inte minst, och detta menar jag är en stor fördel med boken, får oss att betrakta samtida förlossningsrutiner och ritualer i ett nytt och kritiskt perspektiv. För den som är nyfiken på barnafödande och barnmorskeyrket i andra tider och på andra kontinenter torde *Tröskelkvinnor* utgöra tillfredsställande och intressant läsning.

Susanne Nylund Skog, Stockholm

Barbro Holmdahl: *Tusen år i det svenska barnets historia*. Studentlitteratur, Lund 2000. 214 s., ill. ISBN 91-44-01321-3.

Tusen år i det svenska barnets historia är en postumt utgiven bok. Barbro Holmdahl, sjuksköterska, psykolog och lärare vid Vårdhögskolan i Uppsala, avled 1998, efter att ha slutfört manuset till denna den sista i raden av hennes skrifter om omvårdnadshistoria och människovård. Boken vänder sig till studerande inom vård och skola och till en intresserad allmänhet. Den är faktarik och lättillgänglig, innehåller ett bildmaterial som förstärker tidskänslan och genom texten lyser engagemanget för alla de barn som lämnat endast summariska spår i historiska källor.

"Barnets historia är ingen barnsaga", konstaterar Holmdahl inledningsvis, och det är i första hand barn och föräldrar på samhällets skuggsida som läsaren får möta i boken, ofta i konkreta berättelser: Tioåriga Annika som 1676 målade beskriver sin färd till Blåkulla med grannfrun; den moderlöse gossen Rosenlöf, som i fattigskolan i Uppsala i slutet av 1700-talet först blir slagen döv och sängliggande av läraren och sedan förskjuts från skolan för att han är så full av ohyra; Hustru Häger, som med en sjuk make och åtta barn, 1875 inte får annan hjälp från fattigvården än en soppportion om dagen åt de minsta, eftersom hon anses tillräckligt frisk att försörja familjen. Det är genom återkommande fallbeskrivningar av det här slaget, Holmdahl lyckas levandegöra det omfattande källmaterialet och gång på gång påminna om människoödena bakom statistikens siffror och därmed erbjuda närhet och inlevelse åt läsaren. Att detta är hennes avsikt visar sig också i uppmaningen till läsaren att ta del av skönlitteratur som behandlar ämnet.

Bokens titel formulerar barn i singularis, och "barnet" vi möter i boken är på många sätt ett offer. Barn auktioneras bort, lämnas till ammor eller änglamakerskor, misshandlas, hunsas, utnyttjas, överges och dödas

av vuxna i sin omgivning. Undernäring, infektionssjukdomar, dålig hygien och ohälsosamma bostäder bidrar långt fram i historien till hög barnadödlighet. Men barnet är också föremål för vuxnas omsorger. Mödrar kämpar mot olidliga omständigheter för att kunna ge barnen möjligheter till överlevnad och ett bättre liv; sjuksköterskor och diakonissor viger sina liv åt arbete med de sämst ställda barnen. Till viss del handlar *Tusen år i barnets historia* också om barnets överlevnadsförmåga. Barn bidrog exempelvis till familjens försörjning och var delaktiga i de vuxnas arbetsgemenskap. I städerna bildade föräldralösa barn ligor, som uppfinningsrikt försörjde sig på tjuvnad och tiggeri. Det aktiva, kompetenta barnet är dock sällan synligt i Holmdahls framställning. Jag skulle vilja få veta mer om barns dagliga liv i hemmen, med exempelvis deras strategier för att åstadkomma lindring i arbetet och glädje i vardagen, vilket skildrats i många uppteckningar och av bl.a. etnologen Marianne Liliequist.

Stort utrymme ägnas åt institutioner för barn, från fattigtugorna och hospitalen, som tidigt härbärgerade föräldralösa barn, till en alltmer differentierad institutionsverksamhet med barnhus, korrektionsanstalter och specialhem för olika former av handikapp och sociala problem. Även skolväsendets framväxt beskrivs. Förhållandena för utvecklingsstörda och handikappade barn och barn placerade i fosterhem följs genom historien. De förra har alltid varit de värst utsatta; den första landskapslag som förbjöd utsättande av barn, omfattade endast de friska, dugliga barnen och fortfarande på 1800-talet kunde "behandlingen" av utvecklingsstörda barn bestå av kurer med kräkmedel och framkallande av infektioner. Fosterhemsbarn utnyttjades hårt som arbetskraft, hamnade ofta hos de minst bemedlade som tog dem för förtjänstens skull och länge var samhällets kontroll av fosterhemmen obefintlig. Innan den första adoptionslagen kom 1918 köptes och såldes fosterbarn på annons i dags- och veckotidningar.

Boken är också i hög grad en berättelse om den svenska barndomens gradvisa humanisering. När kristendomen införs överges efterhand utsättande av spädbarn, under medeltiden inrättas de första institutionerna för övergivna barn, lagar stiftas för att skydda barn och ge dem rättigheter, skolväsendet utvecklas, läkare och barnmorskor sprider kunskaper om barnavård och barnarbetet begränsas. Mot slutet av 1800-talet tar utvecklingen fart och samhällets ansvar betonas alltmer. Arbetarrörelsen växer sig stark och ett välfärds-samhälle börjar utvecklas, med en utjämning av klass-

skillnaderna och en övergång till en mer demokratisk barnuppfostran under det 1900-tal som Ellen Key proklamerar som "barnets århundrade". Sverige får en barnavårdslagstiftning och barnavårdsnämnder inrättas som övertar ansvaret för barnen från fattigvården. Moderskapspenning, fria skolmåltider, barnbidrag och nioårig grundskola för alla är andra exempel på 1900-talsreformer. I det framväxande expertsamhället förekommer läkare, pedagoger, psykologer och politiker som formulerar teorier om barn och barndom och utarbetar metoder för sjukvård, undervisning, behandling och fostran.

Det går inte att komma ifrån att det är ett gigantiskt ämne som Holmdahl tagit sig före att avhandla på endast 214 sidor. De tusen åren ska dock uppfattas med en viss modifikation. Författaren startar i ett kort avstamp i jägarsamhällets levnadsförhållanden för att sedan gå vidare och sammanfatta de barndomssyner och teorier om barndom som förmedlats av tänkare under århundradenas lopp. Därefter övergår hon till att beskriva svenska förhållanden. Fem sidor om forntid och medeltid följs av "Nya tiden fram till 1900-talet", "Barnets århundrade – 1900-talet" och "Sista halvsekel – Fram till år 2000". Det är med andra ord ytterst lite som sägs om svenska barns levnadsförhållanden före 1600-talet, givetvis beroende på otillräckliga källor från äldre tid. Författaren har annars använt ett imponerande brett källmaterial bestående av bl.a. handlingar från sockenstämmor, kommuner, domstolar, sjukhus och skolor, dagböcker, officiella och privata brev, uppfostringshandböcker, skönlitteratur, dagstidningar, visor, sagor, ordspråk och ett omfattande statistiskt material.

Avsnittet om barndomsteorier omfattar tiden från antiken och den tidiga kristendomen till upplysningen och den moderna tidens pedagoger och forskare, här företrädda av J. Locke, J.J. Rousseau, Ph. Ariès, E. Le Roy Ladurie, Lloyd de Mause och Elisabeth Badinter. Holmdahl lyckas i stort sett väl med att begripligt belysa de viktigaste teorierna och kritiken mot dem. Men några gånger under läsningen av det här avsnittet ställer jag mig frågande. Holmdahl sammanfattar exempelvis Ariès kända verk om barndomens historia med att han anser att barn var lyckligare förr och att moderskärleken är ett relativt sent påfund. I min egen läsning av Ariès har jag inte funnit några bedömningar om huruvida barnen var lyckligare förr. Ariès ger istället en beskrivning av hur barnet under medeltiden ingick i närsamhällets kollektiva gemenskap på samma villkor som vuxna, för att under 1600-talet gradvis avskiljas till

en barnvärld, samtidigt som kärnfamiljen blev platsen för tillgivenhet och kärlek mellan medlemmarna.

I förordet ställer Holmdahl några frågor av övergripande karaktär. Det är frågor som återkommande har diskuterats av forskare och praktiker i skilda discipliner, exempelvis om moderskärlek är medfödd eller kulturellt inlärd, om det är barnet eller föräldern som ska fostras, relationen mellan arv och miljö samt huruvida barndomen i alla avseenden har blivit bättre. Holmdahl säger sig själv varken vilja eller kunna ge svar på dessa frågor, hon vill vara "en kringströvande iakttagare i barnens historia". Insikten om att frågor sällan har entydiga eller slutgiltiga svar delar hon med många andra kulturvetenskapliga forskare, som ändå anser att det är nödvändigt att ställa frågor, och därigenom pröva olika tänkbara förståelser av fenomen. Holmdahls frågor saknar dock ofta tolkningsöppningar eller presenteras som enbart retoriska frågor. Jag uppfattar heller inte att hon är helt sann, när hon säger sig inte kunna ge svar. Redan formuleringen "Har barnet verkligen fått det bättre i alla avseenden?" innebär implicit att svaret är nej.

Ett problem för läsaren är att det inte alltid är lätt att skilja olika röster från varandra. En förvirrande citeringsmodell används, där författarens kommentarer ingår i citatblocken och sammanblandningen mellan hennes och andras röster finns också tidvis i den löpande texten. Jag undrar exempelvis vems känslor som åsyftas, när Holmdahl skriver: "Det känns oerhört viktigt med daghemspersonalens attityder och behandling av barnen" (s. 189). Uttryck för hennes egna åsikter blir malplacerade, där de här och var uppträder. På s. 190 sägs: "Barnens problem hade [under 1900-talet] övergått från fysiska till psykiska. Det fanns också en tendens till att psykologisera barns fysiska sjukdomar (t.ex. allergi, astma, autism, MBD). Mot slutet av seklet kom en reaktion, nya biologiska kunskaper har vunnits." Förutom att författaren oproblematiskt definierar biologin, men inte sambandet mellan kropp och själ, som "kunskap", är uttalandet ett exempel på grov förenkling av en debatt som ingalunda är avslutad.

Frågan om Holmdahls egen, uttalade och outtalade, position blir alltmer påträngande under läsningens gång och därmed också frågan varför man väljer att skriva en tusenårig historia på ett så pass litet utrymme. Det är ofrånkomligt att framställningen många gånger blir ytterst kortfattad, ibland berörs en företeelse med en enda mening, följd av en hänvisning, och jag föreställer mig att det kan vara svårt för den som inte känner till de

teoretiker, författare och pedagoger som nämns att få någon samlad information. Trots den uttalade målgruppen förblir jag frågande inför hur boken är tänkt att läsas och av vilka. I vissa avsnitt påminner den om en lärobok för grundskolan, med elementära fakta och diskussionsfrågor, på andra ställen tycks syftet vara att förmedla barndomens historia i siffror medan jag i andra avsnitt får intrycket att författaren har velat ge en sammanfattande översikt med lästips för den som vill fördjupa sig i ett specifikt historiskt fenomen.

Att boken går att använda på flera nivåer är samtidigt också en av dess förtjänster. Ett stort heterogent material har omsorgsfullt sammanställts och gjorts tillgängligt för en bred läsekrets. Jag tycker mig också se att Holmdahl har ett vidare syfte än att bara "vandra omkring" i barnets historia, nämligen att ge sitt bidrag till förståelsen av de individer som hon följt under deras tusenåriga historia. Det finns en tilltalande strävan att förmedla, inte bara stämningar och livfulla bilder från de miljöer hon beskriver, utan också förståelse och inlevelse med barnen i historia och nutid. Det är detta som är den största behållningen av boken, att få bli delaktig i de levnadsöden som Holmdahl lyft fram ur de historiska källornas anonymitet.

Barbro Johansson, Göteborg

Bo Lönnqvist & Johan Silvander: *Ting för lek och tanke. Leksaker i historien*. Historiska Media/Kulturen, Lund 1999. 106 s., ill. ISBN 91-88930-57-2.

Leksaken är jämgammal med industrialiseringen. Den är starkt förknippad med det borgerliga ideal som växte fram vid den här tiden. Den har också sin grund i John Lockes förnuftssyn på barn och Jean-Jacques Rousseaus romantiska dito. Dessa filosofer kan sägas ha lagt grunden för en ny syn på barn. Bo Lönnqvist, som är etnolog, har författat bokens första del och han följer barndomshistorikern Philippe Ariès resonemang om att barndom kom att konstrueras som kategori under 1600-talet. Tidigare hade barn deltagit i vuxnas verksamheter och arbete och lek vävd in i vartannat. Med den nya synen på barn och barndom blev barn förvisade från denna gemenskap. I den första svenska skolordningen, som skrevs på 1500-talet, fanns inget utrymme för lek. Istället delades barnen (pojkar) upp i ålderskategorier och dagen blir tidsstyrd. Lek fick endast förekomma en kort stund under söndagen. Barn fick sig

tilldelat ett utrymme där de skulle hantera ting med särskilda barnkvaliteter. Dessa förändringar bidrar till att vi ser en "leksakens födelse", mer allmänt, under 1800-talet. Barns lek skulle vara till nytta och leksaker skulle ha ett syfte. Leksaker är dock inte ting som enbart ska placeras inom en barnkontext. Lönnqvist skriver att som ting betraktat är leksaken dels ett samlarobjekt tillhörigt vuxenvärlden, dels en konsumtionsvara invävd i marknadsförings- och produktionsprocesser. Även i det sistnämnda fallet har barnet egentligen haft mycket lite med leksaken att göra. Det är vuxna som designar, producerar och marknadsför leksaker, dessa ting ämnade för barn. Lönnqvist exemplifierar detta med två ting som idag främst betraktas som leksaker, nämligen dockan och dockskåpet. Han menar att forskare ofta har varit vilseledda att tro att miniatyrsaker har hört hemma i barnvärlden.

Dockor kan ses som miniatyrer av människan och har använts i magiska sammanhang och i ritualer. Dessa har då tydliga ansiktsuttryck medan de har obestämd klädsel. Dockor för barn däremot, har mer obestämda ansiktsuttryck, men kläder i enlighet med det samtida modet. Dockskåpet som ofta har beskrivits som en leksak, var istället ett tittskåp – en slags kvinnornas motsvarighet till de konstskåp som började tillverkas i slutet av 1500-talet. Dockskåp blev till leksaker under 1800-talet då leksaken föddes, menar Lönnqvist.

Lönnqvist lånar i kapitlet Leksaker – fornsaker rubriken från en uppsats som Sigfrid Svensson skrev på 1930-talet. Svensson skriver att leksaker kan betraktas som fornsaker, dvs. som en slags relikter från en svunnen tid. Han exemplifierar med pilbågen som barn har fortsatt att leka med långt efter det att den har blivit ersatt av annan teknik. Svenssons inställning speglar en del av tidigare antropologisk forskning där leksaker studerats just som relikter från människan kulturhistoriska utveckling. Genom funktionalismen kom leksaken att ses som ett medel att forma barnen in i det sociala livet. Genom leksaken kunde man då förstå hur samhällets sociala liv var uppbyggt. Bondens barn kom att beforskas med inspiration från antropologernas utforskningar om naturfolkens leksaker och lekar, samt socialisering. Man fokuserade på tradition och imitation och hur leken övergick till arbete.

När så Lönnqvist skall definiera vad en leksak är väljer han att ställa "leksak" i motsats till "lekens redskap", vilka, som ju namnet antyder, är de ting barn använder sig av i leken oavsett vad de är avsedda att brukas till. Tingen ges då nya betydelser av barnen.